

Моїсєєв Олександр Михайлович — завідувач кафедри кримінального права та процесу Донецького національного університету, кандидат юридичних наук, доцент

Експертна профілактика в умовах протидії розслідуванню

Розглядаються особливості експертної профілактики в умовах укритего характеру інформації про злочин. Запропоновано визначення поняття експертної профілактики, шляхи її реалізації в експертних технологіях.

Ключові слова: судова експертиза, експертна профілактика, протидія розслідуванню.

На сьогодні в Україні організована злочинність становить собою певну суспільну загрозу, її поширенню сприяє застосування злочинцями сучасних технічних засобів до навмисного перекручення криміналістичної інформації, і це складає значні перепони в профілактичній діяльності слідства (суду, інших державних органів). Під час профілактичної роботи утруднення виникають у питаннях комплексного вивчення слідів, документів, обстановки місця події, інших матеріальних джерел інформації. Правоохоронні та судові органи повинні залучати всі дійові засоби, в тому числі судово-експертні, з забезпечення успішного подолання проявів організованої злочинності, за принципами суворого дотримування законності, а також повноти та всебічності розслідування й судового розгляду справ.

Профілактична діяльність органів досудового слідства та суду пов'язується з експертною профілактикою, якій приділяють увагу вчені криміналісти України та інших країн, такі як Т. В. Авер'янова [1], В. А. Журавель [2], Н. І. Клименко [3], С. Д. Лук'янчиков [4], В. Ю. Шепітько [5]. У літературі криміналістичного спрямування судова експертиза визнається одним із засобів установлення причин і умов, що сприяли вчиненню злочинів [6, с. 162]. Експертна профілактика на сьогодні набуває важливого значення, з оглядом на розвиток кваліфікованих форм протидії

їх розслідуванню з боку організованої злочинності [7, с. 36–40]. Тому актуальним залишається удосконалення участі експертів у профілактичній діяльності слідчого (суду). На сьогодні, одним із засобів протидії правохоронним і судовим органам у їх професійній діяльності стає навмисна фальсифікація обставин події злочину шляхом приховування, знищення, перекручення та фальшування матеріальних носіїв криміналістичної інформації, таких як сліди, речові докази, документи, результати оперативного спостереження тощо. За таких обставин від судових експертів потребується оптимізація експертних технологій профілактичного характеру; вони визначаються як системи робочих операцій, які складають раціональні дії з оптимального використання судовим експертом наявних ресурсів (матеріальних, технічних і фінансових, трудових, інтелектуальних, нормативно-правових) для забезпечення результативного проведення судових експертиз [8, с. 702]. Експертну технологію можна трактувати як управлінську структуру для забезпечення оптимального розв'язання судовим експертом конкретного завдання в судово-експертній діяльності. В структурі експертних технологій виокремлюються стадії початкова, робоча та стадія експертного супроводження результатів експертизи. В зв'язку з упровадженням експертної профілактики в умовах протидії розслідуванню з боку організованої злочинності стає актуальним встановити місце експертних профілактичних досліджень у структурі експертних технологій.

Експертна профілактика розуміється як система дій експерта із застосування спеціальних знань у профілактичній діяльності органів досудового слідства та суду. До неї складовою частиною включаються експертні профілактичні дослідження як процес вивчення експертом об'єктів, що надходять від органів слідства (дізнання, суду), в аспекті профілактичних завдань, які ними вирішуються за допомогою експертизи. Питання про сприятливі злочину причини та умови носять самостійний характер, відносно основних завдань, поставлених перед експертом [9, с. 72–73]; вони стосуються тільки тих обставин, для встановлення яких потрібні спеціальні знання [10, с. 380]. Але на сьогодні проблемним залишається низька ефективність роботи із запобігання злочинів, яка проводиться судовими експертами. Це зумовлене як недооцінкою можливостей експертного напрямку профілактичної діяльності з боку судово-слідчих органів, так і відсутністю ініціативи самих експертів [6, с. 163].

У науковій літературі немає єдиної думки щодо права експерта за власною ініціативою встановлювати причини і умови, що сприяли вчиненню злочину. При цьому треба враховувати, що прямих вказівок щодо обов'язку судово-експертних установ та експертів виявляти такі причини та умови, а також надавати рекомендації профілактичного характеру кримінально-процесуальний закон не містить. Однак, процесу-

альний порядок надання профілактичних рекомендацій певною мірою зафіксований у ст. 200 КПК України, в якій передбачено правило, пов'язане з правом експерта у випадках, коли він виявить факти, що мають значення для справи, з приводу яких йому не були поставлені питання, вказати на них у своєму висновку. Разом з тим, надання допомоги слідчому й суду у виявленні причин і умов, що сприяли вчиненню злочину не слід недооцінювати, оскільки в деяких випадках експерт може вказати на можливість повторення аналогічних злочинів у майбутньому, особливо якщо ці криміногенні чинники залишаться не усунутими. Ось чому роботу з виявлення обставин профілактичного характеру і надання пропозицій щодо їх урахування в профілактичній роботі правоохоронних та інших державних органів експерту необхідно виконувати не тільки за завданням слідчого, а й із власної ініціативи. Цілком очевидно, що експерти мають частіше використовувати своє право на ініціативу у виявленні такого роду обставин і розробленні рекомендацій щодо їх усунення.

Профілактична діяльність слідчих спрямована на виявлення причин та умов що сприяли (могли сприяти) вчиненню злочину. Однак, у такому сенсі предмет слідчої (судової) профілактики виходить за межі компетенції експерта. Причини конкретного злочину, про які йдеться в ст. 23 КПК України, – це активні чинники, які викликають у певної особи інтереси, мотиви до його вчинення. Умови, що сприяють учиненню злочину – пасивні чинники, які складають його навколишню обстановку. Об'єктивними умовами злочинності прийнято вважати соціальні суперечності, які безпосередньо не залежать від свідомості і волі населення [6, с. 44–45]. Вочевидь, що у такому розумінні причини та умови злочину не відповідають предмету експертизи, який визначається як факти та обставини, що пов'язані з подією злочину [11]. Тому суперечливим залишається віднесення до предмета експертизи причин і умов, що сприяли вчиненню злочину, оскільки питання стосовно них нерозривно пов'язане з кримінально-правовою характеристикою діяння [12].

Під час проведення експертизи експерт виокремлює комплекс ознак у досліджуваному об'єкті, що містять інформацію про подію злочину. Вони виникають унаслідок впливу цієї події, який змінює властивості наданого об'єкта. Тому можна стверджувати, що інформацію про обставини злочину містять ті ознаки, які складають різницю між сукупністю ознак, яку мав об'єкт до цього впливу, та сукупністю ознак, яка існує в об'єкті на момент дослідження. Встановлення таких ознак можливе шляхом аналізу розбіжностей досліджуваного об'єкта з еталоном, що є аналогом цього об'єкта, доки він не піддавався видозміні внаслідок впливу події злочину. Відомості про такі ознаки, що

встановлюються в процесі ініціативного експертного дослідження та містять інформацію про обставини злочину, та на які вказує експерт у висновку, стануть у пригоді слідчому (суду) у власній профілактичній діяльності. Відповідно до такого розуміння ролі експерта в профілактичній діяльності правоохоронних та інших державних органів, ми пропонуємо визначити експертні профілактичні дослідження як ініціативне встановлення експертом ознак профілактичного характеру в процесі дослідження об'єкта, який надійшов від слідчого (суду) чи іншого органу, що призначив експертизу. Особливість запропонованого визначення полягає в уточненні мети проведення експертних профілактичних досліджень – як виявлення профілактичних ознак, на відміну від “встановлення обставин, які сприяли (могли сприяти) злочину”, за визначенням експертної профілактики, що проводиться сьогодні [13, с. 178]. Термін “ознаки профілактичного характеру (профілактичні ознаки)”, який міститься в запропонованому визначенні, відповідає компетенції експерта, тому що ці ознаки встановлюються ним шляхом співставлення досліджуваного об'єкта з еталонними моделями, побудова яких також відбувається за допомогою проведення експертних досліджень. Позитивний ефект такого підходу до розуміння предмета експертних профілактичних досліджень полягає в наступному. Оскільки слідчий (суд), урахувуючи можливість навмисного перекручення ознак злочину, не завжди може передбачити існування деяких важливих ознак в об'єкті, що надається на експертизу, та відповідно до цього вірно поставити запитання експерту, то потребується встановлення таких ознак експертним ініціативним дослідженням. Мета такого дослідження зводиться до встановлення ознак об'єкта, які відрізняють його від еталонного, такого, що не отримав впливу внаслідок події злочину, і які трактуються як профілактичні ознаки, тобто такі, що можуть свідчити про факт злочину чи про його обставини. Новизна запропонованого підходу полягає в застосуванні технологічних схем профілактичного дослідження, в яких передбачається участь експерта та учасників експертної технології (керівника судово-експертної установи, керівників підрозділів, в яких виконується експертне профілактичне дослідження, інших), на відміну від існуючого підходу на основі власної ініціативи експерта.

Проведення експертних профілактичних досліджень у тій галузі знань, у якій спеціаліст виконує експертизи, хоча і не є процесуальним обов'язком експерта, але вважається за його професійний обов'язок [9, с. 81]. Ознайомлення зі змістом експертних методик показує, що в багатьох із них не передбачено дослідницькі процедури, спрямовані на встановлення обставин профілактичного характеру експертним дослідженням наданих об'єктів. Такий стан виключає із уваги експертів необхідність їхньої участі в установленні обставин, що сприяли (чи могли сприяти)

вчиненню злочину, і це знижує ефективність експертизи у профілактичній діяльності правоохоронних та інших державних органів. Включення експертних профілактичних досліджень до структури експертних технологій виводить постановку профілактичних завдань на обов'язковий рівень при проведенні експертиз у судово-експертних установах. Однак, при цьому, залишаються невирішеними окремі проблеми організаційного та методичного характеру.

На початковій стадії експертних технологій, при надходженні до судово-експертної установи матеріалів на експертизу та призначення експерта-виконавця (комісії експертів), керівник судово-експертної установи вивчає матеріали, що представлені, з метою виявлення можливостей проведення профілактичних досліджень. Якщо це доцільно, керівник судово-експертної установи доручає експерту (комісії експертів) проведення експертизи та рекомендує здійснити профілактичне дослідження наданих об'єктів.

І. Я. Фрідман пропонує наступний алгоритм профілактичного дослідження, що проводиться співробітником судово-експертної установи:

1. З'ясування завдань експертизи, ознайомлення з надісланими речовими доказами, матеріалами справи, можлива оцінка їх з профілактичної точки зору.

2. У разі необхідності, ознайомлення з відповідними нормативними актами, методичними вказівками, літературними даними, матеріалами раніше проведених експертиз, профілактичними обставинами, зареєстрованими в експертній установі, що мають безпосереднє відношення до розв'язання поставленого завдання.

3. Висунення на основі отриманих даних версії про можливі напрями профілактичної роботи, обставини, на яких потрібно зосередити увагу.

4. Проведення роздільного аналізу досліджуваних об'єктів та обставин, що можуть сприяти правопорушенням. При необхідності мають використовуватися технічні засоби, проводяться експерименти, фотографування. Якщо у справі досліджується багато об'єктів, то доцільно в спеціальній розробці фіксувати порушення, які повторюються, що дозволить їх належним чином згрупувати. Також фіксуються дані, які вказують на необхідність порівняльного дослідження об'єктів. Під час дослідження експерт може враховувати відомості, що містяться в криміналістичній та іншій спеціальній літературі та експертній практиці, які дозволили б йому виявити обставини, типові для такого випадку.

5. Ознайомлення, за необхідністю, на місці з конкретними особливостями обставин події та окремих об'єктів, витребування додаткових матеріалів, якщо під час дослідження в цьому виникає необхідність.

6. Проведення, за необхідністю, порівняльних досліджень.

7. Оцінка результатів дослідження, з метою виявлення обставин, що сприяли правопорушенню, та розробка рекомендацій щодо їх усунення.

8. Оформлення результатів досліджень [14, с. 28].

На нашу думку, позиція автора є слушною, запропонована послідовність дій достатньою мірою відображає зміст експертних профілактичних досліджень. Тому ми включаємо цей алгоритм до робочої стадії експертних технологій, але з доповненням такими процедурами. Висновок експерта складається у звичайній формі, а в дослідницькій частині описуються властивості досліджуваного об'єкта, які, на думку експерта, могли сприяти вчиненню злочину. Також у висновку експерта відображається хід і результати експериментів, якщо вони проводились у процесі профілактичного дослідження, по завершенню яких експерт розробляє профілактичні рекомендації. Результати профілактичної роботи, як правило, викладаються в останньому пункті дослідницької частини висновку експерта [15]. Вони надходять до керівника судово-експертної установи, який здійснює контроль за оформленням цього процесуального документа.

На етапі формулювання експертних висновків робочої стадії експертних технологій результати експертних профілактичних досліджень можуть включатися до висновку експерта, або надаватися додатковим документом – профілактичними рекомендаціями. Висновок експерта, разом із профілактичними рекомендаціями, надсилається слідчому (суду) з проханням повідомити судово-експертну установу про вжиті за результатами експертних профілактичних досліджень заходи профілактичного характеру.

На стадії супроводження результатів експертизи надіслані профілактичні рекомендації знаходяться на контролі у керівника судово-експертної установи, до отримання відповіді від слідчого (суду). Якщо відповідь не надходить протягом тривалого часу, слідчому (суду, іншому органу, що призначив експертизу) надсилається нагадування [16, с. 16].

З метою підвищення результативності експертної профілактики пропонується об'єднання зусиль державних судово-експертних установ України, для створення експертного обліку еталонних моделей типових об'єктів судових експертиз, що піддаються злочинному впливу. Він стане в нагоді для практики судової експертизи, а також для правоохоронних органів в їх профілактичній та прогностичній діяльності в сучасних умовах протидії розслідуванню.

Таким чином, пропонується наукове визначення експертної профілактики як встановлення ознак злочину за ініціативою експерта. В умовах протидії розслідуванню з боку організованої злочинності застосування експертних технологій виводить профілактичні дослідження на рівень обов'язкових заходів судово-експертної установи.

Список використаних джерел

1. Аверьянова Т. В. Судебная экспертиза. Курс общей теории / Т. В. Аверьянова. — М. : Норма, 2007. — 480 с.
2. Журавель В. А. Проблемы теории та методології криміналістичного прогнозування / В. А. Журавель. — Х.: Право, 1999. — 304 с.
3. Клименко Н. И. Место и роль профилактики в системе криминалистики / Н. И. Клименко // Криминалистика и судебная экспертиза. — К. : МЮ Украины, 2004. — № 52. — С. 3–8.
4. Лук'янчиков Є. Д. Використання спеціальних знань в оглядах про злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів / Є. Д. Лук'янчиков // Криміналістичний вісник : наук.-практ. зб. — К. : ДНДЕКЦ МВС України, НАВСУ, 2004. — № 1 (4). — С. 44–48.
5. Криміналістика : підруч. [для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти] / За ред. В. Ю. Шепітька. — [2-ге вид. переробл.і допов.]. — К. : Концерн Видавничий Дім “Ін Юре”, 2004. — 728 с.
6. Криміналістична профілактика економічних злочинів : [наук.-практ. посіб.] / Кол. авт. : С. В. Великанов, А. Ф. Волобуєв, В. А. Журавель та ін. ; [за ред. д-ра юрид. наук, проф. В. А. Журавля]. — Х. : “Харків юридичний”, 2006. — 236 с.
7. Журавель В. А. Стан та перспективи експертної профілактики / В. А. Журавель // Актуальні питання судової експертизи та криміналістики : Зб. матеріалів засідання “круглого столу”, присвяченого 85-річчю створення Харків. наук.-дослід. ін-ту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (11–12 листоп. 2008 р.). — Х., 2008. — 368 с.
8. Моїсєєв О. М. Технології в криміналістиці та в судовій експертології / О. М. Моїсєєв // Криміналістика ХХІ століття : мат-ли міжн. наук.-практ. конф. (25–26 листоп. 2010 р.). — Х. : Право, 2010. — С. 698–702.
9. Фридман И. Я. Использование данных судебной экспертизы для предупреждения правонарушений / И. Я. Фридман. — К.: РИО МВД УССР, 1972. — 168 с.
10. Судебные экспертизы. Возможности, подготовка материалов, назначение, оценка. — К. : РИО МВД УССР, 1981. — 412 с.
11. Прохоров-Лукин Г. В. Предмет судебной экспертизы и общие основания деления экспертных задач на категории / Г. В. Прохоров-Лукин // Криминалистика и судебная экспертиза. — К. : МЮ Украины, 2001. — Вып. 50. — С. 3–15.
12. Арсеньев В. Д. Соотношение понятий предмета и объекта судебной экспертизы / В. Д. Арсеньев // Проблемы теории судебной экспертизы : сб. науч. тр. ВНИИСЭ. — М., 1980. — Вып. 41. — С. 9–14.
13. Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия / Р. С. Белкин. — М. : БЕК, 1997. — 342 с.
14. Фридман И. Я. Судебная экспертиза и вопросы предупреждения преступлений : автореф. дис. на соискание ученой степени д-ра юрид. наук : спец. 12.00.09 / И. Я. Фридман. — М., 1974. — 40 с.
15. Профилактическая деятельность экспертных учреждений системы Министерства юстиции СССР : метод. пособ. [для судей, следователей и судебных экспертов]. — М., 1980. — 186 с.

16. Кононенко И. П. Об основных направлениях и организации профилактической работы в судебно-экспертном учреждении / И. П. Кононенко // Пути совершенствования методики и организации профилактической деятельности экспертных учреждений : мат-лы Всесоюз. науч.-практ. семинара (г. Киев, 27–29 апреля 1976 г.). — Москва, 1978. — С. 14–17.

Рассмотрены особенности экспертной профилактики в условиях скрытого характера информации о преступлении. Предложено определение понятия экспертной профилактики, пути ее реализации в экспертных технологиях.

The features of the expert prevention under conditions of hidden information about the crime were considered. The definition of the expert prevention, and ways of its implementation in expert technologies were proposed.

Стаття надійшла до редакції журналу 25 грудня 2010 року.